

Poznámky k integraci v rámci vzdělávací strategie Bílé knihy

Eva Dobšíková

Vzdělávací směřování postupně dostává konkrétní vymezení v zákonných úpravách. Ty musí být vymežujícím rámcem, ve kterém školy a ostatní vzdělávací instituce kreativně podle vlastních představ a možností slouží ve vzdělávací oblasti dětem i dospělým.

Nejdříve ke strategii – tedy trvalému směřování. Každému jedinci by se mělo dostat optimálního vzdělání, tj. maximálního, jakého je schopen. Jednak to znamená celoživotní přístup ke vzdělání pro každého, ale především odstraňování všech překážek, které dosud brání od nejtělejšího věku dětem jejich optimálnímu rozvíjení. To je trvalý, obrovský úkol, vysoko postavený cíl, poprvé od roku 1989 vyjádřený v Bílé knize. Je to úkol nejen pro všechny oblasti školství, sociální péče, zdravotnictví, preventující a napravující zařízení, vzdělávací servisní služby, ale také pro rodinu, náhradní péči, zkrátka úkol zahrnující celostní péči o člověka.

Z jednotlivých úseků vzdělávací, sociální, zdravotní, preventující a napravující péče, která pomáhá odstraňovat různé vady a handicapy bránící vzdělávání, nebo naopak pomáhá rozvíjet nadstandardním způsobem vlohy a schopnosti, by se pro všechny „klienty“ měl stát dostupný systém, v němž se každému dostává *celostní* péče, jakou jeho osobnost ke svému rozvoji potřebuje.

Problematika tohoto článku je omezena zejména na integrační zkušenosti některých škol a zařízení v Brně týkajících se dětí, které mají sníženou schopnost se učit na základních školách dosud běžného českého typu. Jsou to jednak děti vykazující poněkud snížené mentální schopnosti (podle u nás používaných vyšetření), jednak děti, jejichž poruchy učení by se daly zahrnout do LMD (např. hyperaktivní, dyslektici, dysgrafici, dysortografici, dyskalkulici aj.) a pak děti trpící somatickými znevýhodněními, jako sníženou možností pohybu, poruchou sluchu či zraku, nebo i zdravotními obtížemi, např. epilepsií, astmatem aj. Tedy znevýhodněními nepostihujícími ani intelekt, ani schopnost se učit, ale přesto bránícími učení běžnými metodami. Je třeba zdůraznit, že obrovskou nevýhodou bývá pro některé děti odlišné sociokulturní prostředí (jazykové handicap, rodinné prostředí nepodněné, frustrující, špatné bydlení, odlišné stupnice hodnot v rodině, zejména u Rómů apod.). Takové děti jsou stále vlastně zařazovány mezi ty, které mají sníženou schopnost se učit z důvodů poněkud nižší inteligence, protože jsme zatím neúspěšní ve vyrovnávání jejich znevýhodnění z oněch jiných příčin.

Zde by jedním z účinných kroků bylo povinné bezplatné navštěvování MŠ a přípravných ročníků a vytrvalá spolupráce s rodinami tak, aby děti vyrovnaly co nevíce handicap už v předškolním věku, a trvalá pomoc při plnění příprav pro školu v odpoledních hodinách. Vedle toho hmotná motivace rodin směrem ke vzdělávání, tedy perspektiva výhodného zaměstnání, bude-li dítě vzdělané, kvalifikované. Zvýhodnění proti těm, kteří vzdělání a pracovní dovednosti mít nebudou. Jistá paralela s touto situací u velké části romského etnika je v situaci amerických Indiánů, když byli připraveni o svůj tradiční způsob života v horách a lesích násilným zásahem lidí jiné „vyšší“ kultury.

Integrace dětí s poněkud sníženou schopností se učit se uskutečňuje v základních školách se speciálními programy – jednou z takových dobrých škol je v Brně ZŠ Křenová. Třídy B mají redukovaný program ZŠ a menší počet žáků. Poskytují úplné základní vzdělání. Čtyři základní školy podobného zaměření založily Ligu komunitních škol, která navzájem spolupracuje (ZŠ Přemysla Pittera v Ostravě, ZŠ na Havlíčkově nám. v Praze a jedna ZŠ v Ústí nad Labem).

Dosavadní ZvŠ by se měly nejen podle názvu změnit na ZŠ se speciálními programy. V nich by se soustředila většina dětí, které by neprosplávaly na běžných základních školách – nejen z čistě mentálních důvodů. V Brně byly získány poznatky z jedné z nejlepších a nejkompletnějších škol tohoto typu, Speciální školy Brno, Vídeňská 26/27, která sestává ze speciální školy, kam žáci denně docházejí, ZvŠ internátní, praktické školy, školní družiny, internátu a internátní jídelny. Speciální školy Vídeňská poskytují kvalitní péči v rámci osnov pro ZvŠ. Jsou zde speciální pedagogové různého zaměření, je zde zajištěna prostupnost se základními školami v obou směrech.

Absolventi dosavadních ZvŠ, pokud jsou motivováni a schopni, mají příležitost vyučit se ve dvanácti učebních oborech odborných učilišť, z nichž 10 nabízí odborné učiliště v Brně-Komárově na Lomené ulici. Tohoto učiliště využívá jen málo romských žáků. Většinou je romští žáci nedokončí, zřejmě vlivem nedostatečné motivace. Nynější zákonná úprava činí tyto učební obory přístupné také absolventům (i když nedokončí v 9. ročníku) z běžných základních škol i absolventům ZvŠ, kteří tam ukončí povinnou školní docházku a složí přijímací zkoušku. Dochází tedy k prostupnosti.

Pro absolventy ZvŠ, kteří se nejdou vyučit, je k dispozici dvouletá praktická škola, ze které je možný přestup do učebního oboru. V Brně je možnost doplnit si úplné základní vzdělání při ZŠ na Staré ulici, čehož využívá přes dvacet žáků, z toho dva ze speciálních škol na Vídeňské. Je-li dítě v ZvŠ, které sem může přijít na žádost rodičů ze ZŠ do kteréhokoliv postupného ročníku, nesprávně vzhledem ke svým vyšším schopnostem zařazeno, je po půlročním zkušebním pobytu vráceno do základní školy. Po tu dobu je

možno vyrovnávat jazykovou výuku, případně jiné předměty. Pro děti nadané v některých oborech jsou vypracovány speciální programy (jde o dva žáky této školy). Pro děti neschopné zúčastnit se vyučování v kolektivu třídy je k dispozici individuální plán a rodiče s nimi docházejí jen na zkrácenou dobu výuky. Jinak s nimi podle plánu pracují doma. Tato škola nemá vlastního psychologa ani na částečný úvazek. Diagnostické služby pro mentální postižení pro ni vykonává Speciální pedagogické centrum na Husovické ulici. Vzhledem k odborným dovednostem zkušených speciálních pedagogů může kompetentně řešit speciální pedagogickou problematiku svých žáků škola sama. Zmíněné centrum je přetížené, eviduje 1 200 žáků. Některé služby jsou poskytovány za úplatu. Část psychologických služeb je i školními psychology v jiných školách poskytovaná za úplatu, i když jde o služby, které dítě naléhavě potřebuje.

Pro nadané děti schopné absolvovat gymnázium, je v Brně soukromé gymnázium Integra na Rašelinové ulici v Brně-Lišni. Sem jsou přijímány děti s nejrůznějšími handicapami somatickými, LMD, ale také bez handicapů. Podmínkou přijetí je náročná, několikahodinová přijímací zkouška. Třídy jsou méně početné, kolem 12 žáků, školu vedou zkušení speciální pedagogové, na část úvazku zde pracuje psycholožka, škola má bezplatné rehabilitační služby pro vlastní žáky. Její úroveň není rozhodně nižší než na jiných kvalitních gymnáziích. Pro žáky se zrakovými nebo jinými vadami, které by neumožňovaly kontakt s učitelem nebo sledování na tabuli, poskytuje pomůcky, pro žáky na vozíčku dopravu, rehabilitaci dětem se sníženou hybností. Učební metody vylučují to, co by nebylo vhodné pro dysfunkční poruchy a přizpůsobují se žákům s neurotickými poruchami soustředění (časté střídání postupů i témat apod.). Tak zde prospívají třeba i s vyznamenáním děti, které by na základní škole měly čtyřky z češtiny a cizích jazyků, které by trpěly neurotickými poruchami, nebo se pro sluchovou či zrakovou vadu ocitly v ústavu. Je to osmileté gymnázium, v němž odmaturovalo již pět ročníků a velká část jeho absolventů je na vysokých školách, mezi nimi i student psychologie, téměř nevidomý.

Kromě základních škol se speciálními programy umožňujícími úplné základní vzdělání ve třídách se sníženým počtem žáků, dosavadních zvláštních škol (v budoucnu snad nazvaných základní školy se speciálními programy), kde je vynikající materiální vybavení (dílny, pomůcky aj.), velmi nízký počet žáků na učitele (obvykle pod 10) a učitelé vybavení speciálně pedagogickou kvalifikací umožňující lépe rozumět osobnosti dítěte a vhodně je učit, je uskutečňována řada integračních postupů na základních školách.

Problém vhodného učebního postupu pro dyslektiky a dysortografiky řeší například základní škola na Horní ulici tak, že spojuje tyto žáky z paralelních

tříd na češtinu, která je vedena speciálním pedagogem. Ostatní předměty se učí děti spolu s ostatními ve svých třídách.

Uvažuje se o možnosti společné výuky výchov (např. hudební, výtvarné aj.) u žáků ze speciálních tříd s redukovanými programy ZŠ. Ve výchovách by někteří mohli být neméně úspěšní jako žáci z ostatních tříd, případně i vyniknout. Vyrovnávací třídy jsou běžnou osvědčenou praxí. Napomáhají vřazení žáků, kteří na určitou dobu potřebují zvláštní péči, zpět do kolektivu jejich původní třídy.

Problémy, které se nabízejí k řešení, máme-li pokročit ve zvyšování kvality vzdělání každého lidského jedince, a to cestou jeho optimálního začlenění do kolektivů různorodých tříd, a přitom mu neublížit pocitem méněcennosti, nálepkování, nemožností zažívat radost z úspěchu, jsou daleko nad rámec tohoto článku.

Především záleží na výchově dětí i dospělých k toleranci a vstřícnosti k těm, kteří jsou jiní. Na školách, kde jsem nyní hospitovala, byla v tomto směru spolupráce, vstřícnost a pohoda nesrovnatelná s přístupem, který jsem zažívala na venkovských základních školách před 15 či 20 lety, v nichž byli žáci nejen mentálně opoždění, ale i s poruchami LMD „integrování“, protože nemohli dojíždět do vzdálených zvláštních škol. Všichni byli, bohužel i vedením škol, nálepkováni jako neschopní, všichni byli odsouzeni k neúspěchu a strastiplnému pobytu mezi ostatními spolužáky. Docházelo k vysmívání i šikaně. Vytvoření podmínek, to je věc především vzdělání a dovedností učitelů, kvalitní psychologické a speciálně pedagogické práce, která dodnes zejména na venkovských školách často chybí. Učitelé specifickým potřebám dětí málo rozumí a vedení školy se nesnaží řešit potřeby dětí se specifickými problémy. Shrnuji: *Kvalifikovanost a přístup pedagogů k dítěti i rodičům.*

Podmínky pro integraci

Na základních školách vytvářet třídy s menším počtem žáků a speciálními programy pro děti s poruchami učení i pro děti s nižšími mentálními schopnostmi. Při základních školách by měly být mateřské školy a případně i přípravné ročníky tak, aby vedení školy mohlo i přípravu dětí pro školu ovlivňovat. *První ročníky ZŠ by měly diagnostikovat žáky pro různé programy.* Nespojovat do jedné třídy žáky s velkými rozdíly v mentálních schopnostech k učení – tedy nezačleňovat do běžných tříd základních škol jednoho nebo několik žáků, o nichž se ví, že vzhledem k nižší inteligenci nemohou být úspěšní v běžném programu učiva ZŠ. Na ZŠ však pro žáky v jednom nebo více oborech mimořádně nadaných vytvářet nadstandardní programy umožňující rozvoj jejich schopností a zájmů.

Pro mentálně nedostačivé děti vytvářet speciální programy, uskutečňované v menších kolektivech, pod vedením speciálních pedagogů.

Děti se somatickými, smyslovými a jinými vadami, jež nesouvisejí s inteligencí, je možno úspěšně integrovat buď ve třídách s menším počtem žáků, když se vyloučí učební postupy nevhodné pro tyto děti (viz gymnázium Integra), nebo spojovat pro výuku jazyků paralelní třídy, jde-li o dyslektické děti a dysortografiky. Pokud jde o vzácně se vyskytující poruchy, např. dyskalkulii, některé poruchy chování apod., vytvářet individuální postupy v daném předmětu (matematika). Poruchy chování zmírňovat individuálním tréninkem podle programů vytvořených psychologem ve spolupráci se speciálními pedagogy. Takto například úspěšně pomáhá dětem psychologka na ZŠ Křenová speciálním tréninkem schopnosti soustředění se na učivo, zmírňováním hyperkyneze.

Rodiče by měli být velmi důkladně seznámeni s problémy svého dítěte a instruováni, jak se k němu chovat, jak mu pomáhat nejen při učení. Nejen učitel, ale i psycholog by měl mít významný podíl na diagnostikování a řešení problémů dítěte i rodin. Zde jsou velké rezervy. Nejen rodiče, ale často i učitelé a vedení škol jsou k práci psychologů dosud nedůvěřiví.

V žádném případě nedoporučuji rušit dosavadní ZvŠ, ale přeměnit je na základní školy se speciálními programy podstatně lépe vyhovujícími individualitě žáků než dosavadní jednotné učivo podle osnov pro ZvŠ.

Slučování základních škol se zvláštními (speciálními) může být uskutečňováno zřizováním speciálních tříd na základní škole, jež budou vedeny speciálními pedagogy, nebo samostatně v jedné budově působících dvou škol, z nichž jedna bude speciální pod vedením vlastního ředitele. To by mělo výhodu menší režie ve společné budově, neustálý styk dětí by se uskutečňoval v zájmových činnostech, případně i některé výchovy by mohly být společné. Takto fungují některé integrované školy v Rakousku (např. v Mistelbachu).

Kdyby bylo využito volných kapacit školních budov některých venkovských sídlišť pro zřízení takových integrovaných škol a děti do výuky ve speciálních třídách by byly dováženy z okolních vesnic školními autobusy, stalo by se přiměřené vzdělávání dostupné i všem venkovským dětem, které z různých důvodů rodiče dosud ponechávají v nejbližší ZŠ – většinou z obav před nevyhovujícím denním dojížděním linkovými autobusy.

Rezervy vidím v nedostatečné péči o specifické potřeby dětí, jež se vymykají schopností učit se průměrně v běžných třídách podle programu ZŠ. Diagnostikování problémů dítěte je možno dobře zajistit, přesto není vždy provedeno správně, dosud panuje často nedůvěra k práci psychologů a neznalost ze strany rodičů, jak s dítětem jednat a kam se obrátit. Bohužel i mnoha učitelům chybí dostatek speciálních vědomostí a zájem o problé-

mové dítě. Služby psychologů a speciálních pedagogů by v každém případě měly být bezplatné.

Základní školy neposkytují dostatek možností také nadaným dětem v nabídce svých programů, a pokud nebudou nadprůměrné a specificky talentované děti moci své nadání rozvíjet na základních školách, bylo by krokem proti jejich zájmům rušit možnost odcházet na gymnázia dříve než po dokončení základní školy.

Tyto poznámky zdaleka nepostihují celou problematiku úspěšné integrace, jež by posunovala krok za krokem naše školství k plnění cíle dát každému jedinci optimální vzdělání. Vyvolají-li diskusi zainteresovaných pedagogů i rodičů, splní svůj účel.

DOBŠÍKOVÁ, E. Poznámky k integraci v rámci vzdělávací strategie Bílé knihy.

Pedagogická orientace 2001, č. 2, s. 16–21. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: Ing. Eva Dobšíková, Brno